

-
10. Титова О. Дослідження Олешківської Січі у 2003 р. // Нові дослідження пам'яток археології козацької доби в Україні. – К., 2008. – Вип. 17. – С. 416–427.
11. Горелов М. Є., Моця О. П., Рафальський О. О. Цивілізаційна історія України – К. 2006. – 631 с.

Ярослав Дзісяк

к.і.н., доцент кафедри гуманітарних
і фундаментальних дисциплін
Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу Тернопільського
національного економічного університету
С.Снігур

к.ф.н., доцент кафедри гуманітарних
і фундаментальних дисциплін
Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу Тернопільського
національного економічного університету

ФОРТЕЦІ ПІВДЕННОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ: 1683–1772 рр.

У статті розглянуто замки південної Тернопільщини в період існування Речі Посполитої 1683–1772 рр., їхню функціональність після звільнення від турецького завоювання.

Ключові слова: Річ Посполита, Османська імперія, замок, фортеця, палац, король, магнат, реконструкція, занепад.

В урбанізованому сьогоденні більшість фортифікаційних споруд, як замків, так і збудованих на їх сонові палаців, перебувають у занедбаному стані. Головною мірою їхнє руйнування було спричинене турецько-польською війною 1672–1699 рр. Зробимо огляд фортифікаційних об'єктів у час існування Речі Посполитої, а саме тих замків, які були окуповані турками в період означеної війни. Диференціація подальшої функціональності замків полягає в тому, що, втративши оборонне призначення, частина фортець були занедбані їхніми власниками, інша – відбудована і/або реконструйована у палаци. За висловом українських істориків Р. Дращинського, Я. Пастернака, XVIII ст. означало на наших землях мирні часи, безпечні від нападів орд. Замість оборонних замків полька шляхта могла тоді будувати пишні палаци [7, с. 147]. Наприкінці літа 1683 р. король Ян III Собеський вирушив на допомогу австрійському імператору проти турецького війська у центральній Європі, водночас польська шляхта почала наступ на західне Поділля, зайняте турками [9, с. 33]. Немає однозначного твердження, як називати означені військові дії: відвоювання чи визволення. В контексті світоглядних аспектів гносеології, етнології та власне політології, це може відповідати, як одним так іншим категоріям.

Бучач, відомий однойменним мирним договором 1672 р. Востаннє бучацький замок був зруйнований турками у 1676 р. Після перемоги під Віднем у 1683 р., турецькі війська залишили більшість захоплених фортець Тернопільщини. Наступного року після вигнання турків з Бучача, у 1684 р. Потоцький відбудував замок. Немає суттєвих даних про долю твердині у першій пол. XVIII ст. Відомо, що у другій половині 1700-х років у занедбаному замку жив Миколай Потоцький. Але замість реконструкції, він збудував на замковому дворі маленький палац [15, с. 12, 3, с. 30].

Замок у с. Підзамочок, збудований 1600 р., як і його старший сусід у Бучачі, востаннє постраждав від турецького набігу у 1676 р. Аналогічно до бучацького замку, немає істотних даних про подальшу долю твердині, окрім описів руїн. До 1780 р. замок належав М. Потоцькому і був житловим [15, с. 38]. Це була одна з резиденцій магната.

Бучацький район, село Язлівець. В час турецької окупації 1672–1684 рр. Язлівець став адміністративним центром турецької провінції (еялету) – санджаком, куди входили Чортківська і Касперівецька нахії. Король Речі Посполитої Ян III Собеський, королева, син і двір, придворний оркестр, представники європейських держав прибули під Язловець. Вранці 24 серпня 1684 р. почався штурм фортеці, над вечір турецький гарнізон капітулював [Геральд, с. 79]. У звільненій твердині постала велика польська залога. Відбиття Язлівця стало головною метою і турботою Яна Собеського. На той час під владою Османів залишалися лише південно-східні околиці Тернопільщини.

Станіслав Конєцпольський помер у 1682 р., не залишивши нащадків, а тому записав Язловець бельзькому воеводі Янові-Александрові Конєцпольському. Після звільнення Язлівця коронним гетьманом А. Потоцьким від турків у 1684 р., певний час, принаймні, поки тривали військові дії на Поділлі мали місце

татарські напади (до 1699 р.), у місті і фортеці залишалася значна військова залога [1, с. 37]. У 1699 р. центр Подільського воєводства Кам'янець-Подільський, на основі Карловицького мирного договору, знову відійшов до Речі Посполитої. Задля піднесення недавнього центру еялету, з недавнього центру санджаку, було перенесені щорічні ярмарки. Відповідно. це мало негативні наслідки на соціально-економічне становище Язлівця [16, с. 74].

Ян Конєцпольський, щоб відродити місто, у 1712 р. подбав про відновлення прав. Він доклав чимало зусиль для реставрації замку. Однак поселення все далі занепадало через зменшення населення (проживало лише 125 міщан і передміщан, 118 їхніх жінок та 47 євреїв), занепад торгівлі і промислів [11, с. 479]. Після смерті останнього Конєцпольського у 1719 р., місто і фортеця перейшли до Валєвських, які у 1723 р. продали Язловець коронному обозному Єжи-Александрю Любомирському.

Через 23 роки, у 1746 р. Станіслав Любомирський продав місто мазовецькому воєводі, краківському каштеляну Станіславу Понятковському, який розводив у Язловці породистих коней – батьку майбутнього короля Речі Посполитої Станіслава Августа, [11, с. 480, 13, с. 113]. Новий власник вже не відновлював руїни Верхнього замку. В 1747 р. він перебудував нижній замок на палац у пізньобароковому стилі, з каменю і цегли, для будівлі він використав частину каменю з й оздоб твердині. Нова споруда була П-подібної форми, з геральдичним рельєфом на темпані і ренесансово-бароковим порталом, який перенесли із замку. В період володарювання Понятковськими, були збережені староіталійські оріони, які раніше служили оборонними спорудами. Після перебудови Нижнього замку на палац і втратою західною брамою своєї функції, в'їзна брама виникла у східній частині оборонно-фортифікаційного комплексу [14, с. 34]. Великий парадний двір-курдонер розкривався у бік замку і з'єднується наскрізним проїздом з парком. Споруда триповерхова. Проїзд перекрито напівциркульним склепінням із розпалубками та оформлений з боку головного і паркового фасадів порталами, які поєднували ренесансно-барокові риси. Та невдовзі, знову через 23 роки, Язловець переходить у володіння Потоцьких, так – Грудніцьких [13, с. 114].

Золотий потік, село Бучацького району. Місце під фортецю було обране у південній частині міста, на невеликому підвищенні на лівому березі Золотого Потоку, притоки Дністра. Фактично немає відомостей про фортецю у першій пол. XVIII ст. 8 листопада 1764 року у Львові було оформлено акт дарування «Миколая на Бучачі, Потоці, Городенці, Печеніжці Потоцького воєводства белзького». За ним, староста глинянський (сучасне село Золочівського р-ну) Ігнацій Потоцький (помер у 1765 р.) і його братанок Вінцентій стали власниками (дідами) міста Потік (тобто Золотий Потік) та навколишніх і дальших сіл. Діти Александр (1756–1812 рр.), Миколай, Маріанна, Беата були неповнолітніми, опікуном першого сина став (спадкоємця) став великий коронний конюший Гієронім Вєлопольський гербу Стариконь, який помер у 1779 р. В західній частині замкового подвір'я розміщувався колодязь, засипаний в XIX ст. [3, с. 35]. Навколо фортеці були земляні вали, залишки яких ще подекуди можна розгледіти. Управителями маєтків були чесник коронний Тадеуш Гервасій Дідушицький гербу Сас, резиденцією замку керував економ Юзеф Завадські, Юзеф Маєвські проживав на замку з сім'єю (дружиною Катажиною, 6-ма дітьми), підписавши угоду з вже повнолітнім Александром Потоцьким [13, с. 118, 20].

Чортків. У XVIII ст. замок втратив оборонне призначення. Він зазнав генеральної реконструкції, і був перебудований на палац. Тоді всі мури та будівлі були нарощені на один ярус. Таким чином, на південні башті появилася третій ярус. Вона додатково була укріплена талусом та двома контрфорсами. Контрфорсами були укріплені і стіни, що знаходяться між баштами. У цій же частині побудовані господарські споруди. Внаслідок останньої реконструкції будівель та переоблаштувань він набув палацово-житлової, а не оборонної функції [5, с. 37]. Між баштами із зовнішнього боку було влаштована терраса, нижній ярус якої був у вигляді аркади [6, с. 276].

З книги польського дослідника Марека Сцісляка відомо, що після смерті Павла Потоцького, Чортків (із замком у Долішній Вигнанці) успадкував його син, Стефан (1665 – 5 травня 1730 рр.). У 1703 р. він зайняв посаду Галицького підкормчого, 1705 р. – коронного крайчого, 1710 р. – референдажа коронного, 1724 р. – воєводи Поморського, 1726 р. – воєвода Мазовецький і староста Львівський, 1726 р. – староста черкаський і теребовлянський, 1726–29 рр. – маршалок надвірний коронний. У 1715 р. Стефан Потоцький був відзначений орденом Білого орла [2, с. 26]. Наступним власником став спадкоємець роду – Йоахім Потоцький, дата народження якого точно не встановлена, ймовірно – 1700 р. Після свого батька, у 1729 – 54 рр. займав посаду старости Львівського. Військова кар'єра просувався таким чином: у 1745 р. – одержав звання полковника коронної артилерії, у 1750 р. – генерал-майор військ коронних, у 1754 р. – генерал-лейтенант, генеральний комендант фортець [2, с. 28]. Помер Потоцький 250 років тому – у 1764 р.

Дещо на південь від Чорткова, близько 12 км, знаходяться давнє містечко, а тепер село Ягільниця і новіше с. Нагірянкa. На початку сучасної Нагірянки у 1630 р. Станіслав Лянцкоронський коронний польний гетьман на західній висоті пагорбу над р. Черкаска збудував мурований оборонний замок, на місці якого раніше був дерев'яний. Фортеця була однією з найкращих на Поділлі і вважалася однією з неприступних. Але

в 1672 р. фортеця була здобута турками, за однією версією – за допомогою селян, які збунтувались проти польської шляхти. Після перемоги у битві під Хотиним, у 1673 р. коронний гетьман Ян Собеський відвоював твердиню, утримуючи її до 1675 р. Після нового походу турків, у 1675 р. шведський мандрівник Ульріх Вердум писав про стару зруйновану масивну фортецю [11, с. 437]. У 1683 р. Ягільниця була остаточно звільнена від турків на той час королем Речі Посполитої Яном III Собеським. Він також проходив через містечко у 1684 р., після невдалого походу на Кам'янець-Подільський. Із втратою замком оборонних функцій у першій пол. XVIII ст. був побудований палац в ренесансному стилі, який мав дві аркадні галереї на двох поверхах. Башти перебудували в резаліті палацу. В нижньому поверсі були господарські приміщення. Вхід в палац був зроблений у вигляді відкритих красивих сходів, що вели на відкриту галерею на другому поверсі [21, с. 176, 23]. Палац був головною резиденцією Лянцкоронських.

Гусятинський район, Сидорівський замок-корабель. У 1678 р. Сидорів був відвойований військом польського коронного гетьмана. Твердиня була відбудована лише на поч. 1700-х років [12, с. 42]. Твердиню відновив каштелян Кам'янецький Мартин Калиновський, тезка ймовірного засновника. Він перебудував фортецю, постійно живучи там. Після завершення реконструкції у 1718 р. над брамою була вмурована меморіальна дошка, яка розповідає про історію замку із гербами «калинова» і «роля». У реляції судового возного Гринька Галамбеця, датованій 1771 р., описано сидорівський «палац із каменю мурований і муром оточений, на другому поверсі вікон, стель, замків у дверях та ні даху доброго немає... ставків 4 з поганими греблями, риби немає, ... млини, броварня в поганому стані... все занедбано...» [4, с. 74–75, 19, с. 255]. У 1770 р. замок перейшов у власність до родини Бельських [20].

Борщівський район, село Висічка. Замок поч. XVII ст., побудований на місці руського городища. У 1672 р. фортецю захопили турки, а у 1675 р. із залогом перебував польський король Ян III Собеський. Протягом XVIII ст. твердиня була занедбана [13, с. 144, 15, с. 13]. Відродження набула в період Австрійської імперії.

Кривче, с. Борщівського району. Оборонний замок в Кривчому було збудовано 1639 р. тодішніми власниками Контськими у формі прямокутника з чотирма баштами по кутах, з арсеналом та в'їздною брамою. Не дивлячись на досконало вибране місце (замок розташовано на високому пагорбі над рікою Циганкою) фортецю неодноразово брали татари і турки. У 1672 р. турецький султан Магомет IV, повертаючись з Бучача після підписання договору з Польщею, захопив замок і перебував тут певний час зі своїм військом. 1675 року Ян II Собеський наказав обложити твердиню. Під час облоги оборонні споруди зазнали значних пошкоджень. В тому ж році в зруйнованій фортеці засів польський зрадник Кричинський з загоном липків (татар). Пізніше, в 1687 р., вже татарські загони взяли в облогу поляків. Кривчанський замок був важливим стратегічним пунктом у воєнних діях Польщі проти Туреччини. Остаточно замок відійшов до Речі Посполитої після Карловицького мирного договору у 1699 р. У XVIII ст., коли відпала загроза нападу татар і турків, замок від реставрували [17, с. 18]. Пізніше, замок перебудовується на панський маєток. До середини XIX ст. він служив за житло і був власністю Гойовських (за іншими даними Голейовських) [13, с. 151].

Кудринецьку фортецю (Борщівського району під Збручем) здобували турки у 1672 і 1692 рр. у 1683 р. були відвойовані коронним гетьманом Анджеєм Потоцьким [15, с. 33]. Вже після звільнення Кудринець, замок відіграв вагомий роль у подальших діях турецько-польської війни по звільненню головного пункту турків на Поділлі – Кам'янець-Подільського. На поч. XVIII ст. замок був перетворений на резиденцію Гуменецьких, за іншими даними – Гумецьких [11, с. 290]. Кам'яні мури та вежі відремонтували, до східної стіни добудували житловий будинок з 6 кімнат. Після Гуменецьких власниками стали Козібродські, за яких фортеця стала свого роду музеєм. Стіни палацу прикрасили портрети, як родинні, так й інших представників еліти, палац був наповнений старовинними меблями [20, с. 150–154. с. 153, 4, с. 97].

Окопи, село Борщівського р-ну. У 1692 р. річка Збруч стала кордоном між Річчю Посполитою і Туреччиною, на місці давньоруського поселення король Ян III Собеський наказав збудувати фортецю у місці, де Збруч впадає у Дністер. Її спорудженням керував коронний гетьман Ян Яблоновський, з 25 березня 1692 р., будуючи фортецю за свої кошти і київський воєвода Мартін Катський. Будівництво тривало 6 місяців, проте не вистачало коштів і ресурсів. Спершу, поселення називалося Окопи Святої Трійці, гербом був білий орел на червоному полі, з піднятими ногами, з короною на шиї. Замок використовувався для блокади доріг, що вели до захопленого турками Кам'янець-Подільського. Під час вилазок жовніри нападали на турецькі частини, підходячи до передмістя Кам'янець. У березні 1693 р. залага замку, зазнала значних втрат, але витримала напад татаро-турецької орди. Восени 1694 р. в час ранкового туману вояки мало не схопили самого пашу, коли той виїжджав з міської брами Кам'янець. Героїзм першого і ризикована сміливість другого стала приводом того, що про замок, який називали «фортеця цноти», писали провідні газети Європи. Після вигнання турків з Поділля, за ініціативи подільського воєводи Дзедушицького у вересні 1699 р., в Окопах відбувся Сейм, з пишними урочистостями [13, с. 157, 3, с. 46]. З позбавлення небезпеки від османської імперії, наприкінці XVII ст., вагомість фортеці впала. Не допомогло і надання статусу містечка окопам королем Августом

Пі 4 червня 1700 р. У 1711 р., коли союзницькі турецька і шведська армія несли реальну загрозу нападу на Річ Посполиту, з боку Волощини (Молдови), польські залоги почали готувати фортецю до оборони. Було укріплено замкові мури, гарнізон збільшили до півтори тисячі солдат і офіцерів, встановлено 19 гармат. Працювали кузня, столярня і токарський цех [17, с. 23]. Про містечко і фортецю пригадали у 1768 р., коли за валами утримували оборони військ імператорської Росії повсталі конфедерати, очолювані Казімежем Пулацьким. Пізніше він був активним учасником війни за незалежність у США, став «батьком» американської кавалерії [4, с. 99, 13, с. 159]. З 1772 р. Окопи були кордоном-митницею між Австро-Угорщиною і Росією, пізніше, між Польщею, Румунією і СРСР. Після третього поділу Польщі уряд Австрії видав розпорядження про зруйнування фортеці, основну роботу довершили місцеві мешканці.

Скала Подільська (Скала над Збручем) перебувала під владою турків з невеликими перервами до 1699 р. [13, с. 156]. Інвентарний опис Скали 1713 р., внесений в актову книгу Галицької гродської канцелярії, описує процес судової справи за право власності на маєтки скальського староства. Ще у 1701 році Загоровський отримав від Лянцкоронських маєток на праві «реіндукції», згідно якого останні передавали Загоровському Скалу як дарунок, але за умовою обов'язкового повернення. Коли у 1713 р. термін «реіндукції» вийшов, вдова попереднього Лянцкоронського, Агнета із Збрижа почала вимагати повернення маєтку. «При передачі маєтку був укладений спеціальний акт, внесений у кам'янецькі земські книги. З метою вияснення реального економічного стану маєтку і його заселення, у Скалу виїхали представники суду. Виявилось, що за час більш як 10-літнього урядування, Загоровський допустився зловживань; господарство перебувало у занедбаному стані. У Скалі у 1713 простежується чіткий поділ на окремі квартали. Містечко складалося з двох основних частин: «Замчиська» і «Ринкової громади». На території «Замчиська» стояв замок. Як і в минулі століття, він мав жалюгідний вигляд: стіни у багатьох місцях були зруйновані, і «тільки місцями ще трималися». Ревізор робить слушний висновок, що фортеця «не придатна до ніякої оборони». Про колишню міць замку свідчила хіба башта та брама. Вся територія замку була огорожена високою дерев'яною стіною із загостреними палями. Оскільки замок на поч. XVIII ст. втратив оборонне значення, Загоровський перетворив його у господарський маєток. На території колишньої твердині було побудовано кухню, житловий будинок, пивницю, перукарню, а також стайню і в'язницю. У той час «Замчисько» більше нагадував панський фільварок, ніж оборонну споруду [18, с. 78–79].

Остання реляція 1765 р. зазначала, що у старому замку скальський староста з 1753 р. Адам Тарло (який попередньо розбудував сусідній Збриж) побудував пишний палац з просторим льохом у бароковому стилі, оздоблений білокам'яним декором [17, с. 26]. Кошти на його будівництво збирали з населення міста і навколишніх сіл. Станом на 1765 р. населення повинно було сплатити понад 45.4 тис. злотих [10, с. 156]. Але невдовзі палац згорів від удару блискавки і замок цілковито спорожнів.

Червогородський замок Заліщицького району після звільнення від турків у 1699 р., протягом XVIII ст. перебував у напівзруйнованому стані. Люстрація 1765 р. описує Червоний город як поселення, а не місто. Замок описаний як збудований за старосвітською архітектурою і обнесений мурами, в деяких місцях поруйнованих. Згаданий також старожитний монастирський костел поблизу замку [8, с. 111, 15, с. 57, 12, с. 101]. Подальше відродження твердині відбулося у часи Австрійської імперії.

Підсумовуючи вище викладене, бачимо, що більшість фортець в наступне століття, до Першого поділу Речі Посполитої, із втратою своєї оборонної функціональності зазнали занепаду. Деякі були відбудовані одразу після звільнення від турків, інші – значно пізніше. Краща доля сягнула ті твердині, де замість фортець зводилися палаци, одні на початку 1700-х років, інші – пізніше. Головною мірою все залежало від власника і його фінансово-матеріальної спроможності, в окремих випадках, на порубіжжі, – і від короля та уряду. Нове життя ряд фортець і палаців, збудованих на їхньому місці, одержали у складі Австрійської імперії.

Список використаних джерел та літератури

1. Czolowski A., Janysz B. Przeszłość i zabytki województwa Tarnopolskiego. – Tarnopol, 1926.
2. Scisłak M. Czortków w latach 1522 – 1946. – Wrocław: «Pozapol».
3. Бучацька єпархія УГКЦ. Стежинами духовної та історико-культурної спадщини. Упорядник о. В. Білінчук. – Чернівці: ТОВ «Друк-Арт», 2010. – 72 с.
4. Два береги Збруча. Путівник. – К.: Грані-Т, 2008. – 104 с.
5. Добрянський В. До питання побудови і пристосування оборонних споруд Чортківського замку до нових умов розвитку військового мистецтва і тактики війни. Матеріали Круглого столу «330 років битві під Віднем: звільнення нашого краю від турецького панування» / упор. Дзісяк Я. – Чортків: ЧННПБ, 2014. – 40 с.
6. Замки і фортеці / упор. Л. Приб'єли. – К.: Мистецтво, 2007. – 352 с.
7. Записки НТШ ім. Шевченка. Т. 202. Леонід Соневицький. Студії з історії України. Праці історично-філософської секції. – Париж-Нью-Йорк-Сідней-Торонто, 1982. – 324 с.
8. Заліщицька земля у спогадах емігрантів. – Тернопіль: «Тернопіль», 1993. – 126 с.

-
9. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Редколегія: О. Соневицька, Б. Стефанович, д-р Р. Дразньовський. – Вилавець: Діловий комісаріат земляків Чортківської округи. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1974. – 930 с.
 10. Історія міст і сіл УРСР (Тернопільська область). – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1973. – 644 с.
 11. Клименко О., Хаварівський Б. Міська геральдика Тернопільщини. – Тернопіль: Воля. 2003. – 500 с.
 12. Львівське товариство «Тернопільщина». Випуск 10 – 11. – Львів, 2014. – 218 с.
 13. Мороз В. Замки Тернопілля.. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 176 с.
 14. Оконченко О.М. Специфіка розташування на місцевості ранніх бастионних замків західної України // Замковий туризм Тернопільської області: проблематика та перспективи розвитку. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (4 травня 2012 р.). – Тернопіль: ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2012. – 182 с. – С. 53–55.
 15. Палков Т. Замки Тернопілля. Історія та легенди. Львів, 2011. – 66 с.
 16. Підставка Р., Рибчинський О. Язловець – 640. – Збараж, 2013. – 128 с.
 17. Пустиннікова І.С. Україна. 101 старовинний замок. – Х.: Веста, 2009. – 64 с.
 18. Середжук П., Скочилас І. Невідомий опис Скали Подільської в 1713 р. / Наукові записки Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Книга друга. гол. редактор Б. Лавренюк, ред.-упор. Я. Гайдукевич. – Тернопіль, 1997. – 178 с.
 19. Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль: ВАТ «Збруч», 2008. – Т.3. П – Я. – 708 с.
 20. Царик Л.П., Царик П.Л. Замки долини Збруча у структурі туристичних маршрутів Тернопільщини і Надзбруччя // Замковий туризм Тернопільської області: проблематика та перспективи розвитку. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (4 травня 2012 р.). – Тернопіль: ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2012. – 182 с.
 21. Чортківщина. Історико-туристичний путівник / автор-упорядник В. Погорецький. – Тернопіль: «Астон», 2007. – 190 с.
 22. <http://www.castles.com.ua/potik.html>
 23. <http://castlesua.jimdo.com>.

Ярослав Дзісяк

к.і.н., доцент кафедри гуманітарних
і фундаментальних дисциплін
Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу Тернопільського
національного економічного університету

ФОРТИФІКАЦІЇ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ У ЧАС ТУРЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: 1672–1699 рр.

У статті розглянуто захоплення і відвоювання фортець південної Тернопільщини в ході турецько-польської війни 1672–1699 рр. в рамках політики українського гетьманату та міжнародної геополітичної ситуації.

Ключові слова: замок, фортеця, бастиони, король, гетьман, пашалик, санджак, Османська імперія, Річ Посполита.

Боротьбу за утвердження української державності у лабіринтах сюзеренів-союзників у 1660-70-х роках продовжив правобережний гетьман Петро Дорошенко. Запропонований ним проект українсько-польського примирення у 1699 р. засвідчив чергову спробу гетьмана незалежитися від королівської влади. Але в Острозі, того ж року під час мирної комісії, Річ Посполита визнала правобережним гетьманом Михайла Ханенка – супротивника Дорошенка. Ханенко 2 вересня 1670 р. підписав угодовський варіант угоди з Польщею. Бачачи безпідставність союзу-підданства королю, Дорошенко вдався до іншого союзника-сюзерена – султана Османської імперії. У грудні того ж 1670 року старшинська рада остаточно ухвалила рішення про визнання протекції від Османської імперії [26, с. 94–95]. Під час польсько-турецьких переговорів у квітні 1671 р. турецька сторона запропонувала польській такий варіант розв'язання української проблеми – перетворення козацької України на незалежну від Порту й Речі Посполитої нейтральну державу. Проте польський посол рішуче опротестував цю пропозицію. Відмова Польщі визнати незалежність правобережної Гетьманщини спровокувала польсько-турецьку війну, в якій військо гетьмана П. Дорошенка виступало союзником турецько-кримського. Разом з тим, 17 червня 1672 р. на Генеральній раді під Конотопом лівобережним гетьманом було обрано генерального суддю Івана Самойловича. Він, разом із старшиною, дав присягу на вірність московському царю та підписав «Конотопські статті» – погіршені умови попередніх Глухівських [13, с. 383, 402, 403]. Загалом, саме 1672 рік став аж надто доленосним і насиченим новими: гетьманом-підданцем, союзником-сюзереном, поразками і перемогами у битвах на полі і в штурмі фортець.